

نشر آموزه‌های دینی در قالب‌های سنتی و نوین؛ قوت‌ها و ضعف‌ها

عباس محمودی

روایات اسلامی تأکید بسیاری بر نشر علم و تشویق به حفظ و ماندگاری یافته‌های علمی نموده‌اند.

در حدیثی از رسول خدا ﷺ آمده:

الْمُؤْمِنُ إِذَا مَاتَ وَ تَرَكَ وَرَقَةً وَاحِدَةً عَلَيْهَا عِلْمٌ تَكُونُ تِلْكَ
الْوَرَقَةُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ سِتْرًا فِيمَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ النَّارِ وَ أَعْطَاهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ
تَعَالَى بِكُلِّ حَرْفٍ مَكْتُوبٍ عَلَيْهَا مَدِينَةً أَوْسَعَ مِنَ الدُّنْيَا سَبْعَ
مَرَّاتٍ.^۱

نگاشته، رساترین سخنگوی بشری است؛ چنان‌که امیر مؤمنان علیه السلام فرمودند:

وَ كِتَابُكَ أَبْلَغُ مَا يَنْطِقُ عَنْكَ.^۲

امروزه نشر ماندگار دین، تنها محدود به نوشتن با قلم و چاپ کاغذی نیست. در دهه‌های اخیر با رشد فناوری، انتشار کتاب نیز دوران تازه‌ای را آغاز کرد؛ تا جایی که اکنون، نشر الکترونیک، روشی شناخته‌شده برای در دسترس قرار دادن نگاشته‌هاست. هر یک از این دو گونه نشر، قوت‌ها و ضعف‌هایی دارد که در جلسه‌ای به تاریخ هفدهم بهمن ماه سال ۱۳۹۸ با حضور همکاران علمی مجله دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث، بررسی شد. اکنون نتایج آن جلسه را با افزوده‌هایی در اختیار خوانندگان گرامی قرار می‌دهیم.

۱. هنگامی که مؤمن بمیرد و از خود یک برگه نوشته علمی بر جای گذارد، آن برگه، پرده‌ای میان او و آتش می‌شود و خدای متعال در برابر هر حرفی که بر آن برگه نوشته، شهری به او عطا می‌کند که هفت برابر از دنیا بزرگ‌تر است. (امالی صدوق، ص ۳۷)
۲. نوشته تو رساترین گفته توست. (نهج البلاغه، حکمت ۳۰۱)

گفتار یکم: ویژگی‌های نشر سنتی

نشر سنتی، همان چاپ نوشتار بر برگه‌های کاغذ است که به صورت کتاب، مجله، روزنامه، بروشور و ... ارائه می‌شود. این گونه از نشر، طرفدارانی دارد که گاهی نشر الکترونیک را به طور کلی مردود می‌دانند. برای این که بتوانیم درباره درستی یا نادرستی این سخن، قضاوت کنیم، مزایا و معایب نشر سنتی را کنار هم می‌آوریم.

الف) قوت‌ها

نشر سنتی، فرصت‌هایی را در اختیار گذاشته و زمینه‌هایی را فراهم می‌کند که نمی‌توان آن را نادیده گرفت.

۱. ارزش و اعتبار بیشتر

در جامعه علمی ما هنوز آثار منتشرشده بر روی کاغذ، جایگاه بالاتری نسبت به آثار الکترونیک دارد. برخی از مراکز علمی در امتیازدهی مقالات انتشاریافته به صورت سنتی و الکترونیکه فرق می‌گذارند. شاید این نگاه در ارزیابی‌های متفاوت نسبت به آثار کاغذی و دیجیتال، ریشه داشته باشد که اولی معمولاً سخت‌گیرانه‌تر است.

۲. ماندگاری فزون‌تر

محیط سنتی نشر، ایمن‌تر از فضای الکترونیک است و آثار کاغذی، ماندگاری بیشتری نسبت به آثار دیجیتال دارند. ذخیره اطلاعات بر روی سرویس‌ها و سرورهای ناایمن، حملات ویروسی، مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، موجب شده تا پژوهشگران و مراکز علمی، این نوع از آثار را نامطمئن بدانند. این در حالی است که حفاظت از آثار کاغذی، روشهایی مأنوس با ذهن و رفتار اهالی کاغذ دارد که آنها را نسبت به ماندگاری آثار در آینده دلگرم می‌کند.

۳. وجود کتابخانه‌های سنتی بزرگ

کتابخانه‌ها، گنجینه دانش‌های بشری‌اند که با همت فرهیختگان و صرف پول‌های بسیار، به وجود آمده‌اند. این موزه‌های دانش، بخشی از تاریخ و خاطرات بشر را شکل می‌دهد و نماد تمدن و فرهنگ هر منطقه‌اند. همواره یکی از زمینه‌های امتیاز و رقابت کتابخانه‌ها با یکدیگر بر سر تعداد

کتاب‌ها بوده است. دست برداشتن از این گنجینه‌های بزرگ، دشوار است؛ چه اینکه بخش مهمی از اینها به صورت وقف با شبه وقف، اداره شده و یا خاندانی و میراثی، پشتیبان آن است. امروزه مراکز بزرگی در دنیا نسخه‌های دیجیتالی کتاب‌ها را فراهم کرده‌اند؛ اما اهمیت گنجینه‌های کاغذی بشر در قفسه‌ها و ساختمان‌های بزرگ، به ویژه با وجود نسخه‌های خطی، در چشم اهالی دانش، بسی بیش از یک کیس قابل حمل رایانه با همان تعداد تصویر است.

۴. امکان حضور بهتر در نمایشگاه‌ها و مجامع علمی

مراکز نمایشگاهی و مجامع علمی، فضای حضور و معرفی آثار سنتی را آماده کرده‌اند؛ ولی نسبت به آثار الکترونیک، زمینه چندان جهت عرضه قابل توجه وجود ندارد. مخاطبان نیز تمایل بیشتری به دیدن نمایشگاه‌های حقیقی دارند. این اقبال حداکثری در مجامع علمی نیز نمایان است؛ تا جایی که دست‌اندرکاران همایش‌های علمی بزرگ، بیشترین تلاش خود را صرف ارائه نسخه کاغذی از مجموعه نگاشته‌های همایش می‌کنند.

۵. آسانی مطالعه آثار کاغذی

بسیاری از اهالی مطالعه، خواندن از روی کاغذ را بیش از مرور الکترونیک می‌پسندند. این سلیقه می‌تواند ناشی از عادت دیرینه، سادگی مطالعه از روی کاغذ، زیان کمتر برای چشم و یا اموری دیگر باشد.

۶. امکان آسان‌تر نقد و یادداشت

با ابتدایی‌ترین وسایل مانند مداد یا خودکار و در شرایط مختلف، می‌توان زیر یک مطلب مهم در کاغذ، خط کشید یا کنار آن علامت گذاشت و یا کلمه‌ای را کنارنویس کرد. گرچه در فضای الکترونیک هم امکاناتی برای نقد و یادداشت‌نگاری در حاشیه متون فراهم شده؛ اما همگان در شرایط مختلف نمی‌توانند در فضای الکترونیک بنویسند.

۷. امکان تسلط یک‌باره و کامل بر متن

نشر کاغذی، این امکان را به خواننده می‌دهد تا همه محتوای کتاب را یک‌باره توزق کرده و جلو چشمان خویش ملاحظه نماید. معمولاً در متون الکترونیک خواننده نگاشته، تسلط یک‌باره بر مجموع متن نداشته و تنها می‌تواند صفحات هر نگاشته را جدا جدا ملاحظه کند.

۸. دست‌رسی بدون نیاز به برق و اینترنت

یکی از قوت‌های نشر سنتی، دسترسی به متون، بدون نیاز به برق و اینترنت است. قطع و خلل در اینترنت، متن الکترونیک را از دسترس خارج کرده و تمام‌شدن باتری رایانه و اموری دیگر، همواره برای خواننده، ایجاد دغدغه می‌کند. در برابر، هنگامی که کتابی را در دست گرفتیم، اطمینانی نسبی داریم که این متن تا پایانش، قابل مطالعه بوده و هیچ دغدغه‌ای نسبت به از دسترس خارج شدن کتاب، نخواهیم داشت.

۹. لذت مطالعه و انس با یار مهربان

افراد اهل مطالعه از در دست گرفتن کتاب و روزنامه خواندن برگه‌های کاغذی لذتی می‌برند که هیچ‌گاه از مطالعه صفحات الکترونیکی عایدشان نمی‌شود. خواننده با کتاب و کاغذ، انس می‌گیرد و گویا دوستی را در آغوش می‌فشد.

۱۰. امکان آمارگیری دقیق‌تر

در مقایسه میان کسانی که صفحات کاغذی را می‌خرند با دانلودکنندگان فایل‌های متنی، می‌توان گفت، تعداد بیشتری از گروه اول به مطالعه آن اقدام می‌کنند. از این رو نشر کاغذی، امکان بهتری را برای آمارگیری از سرانه مطالعه و ... فراهم می‌کند.

ب) ضعف‌ها

نشر سنتی در کنار قوت‌هایش، نارسایی‌هایی دارد که نمی‌توان از دیده، دور داشت.

۱. بالابودن هزینه‌های چاپ و طولانی‌تر بودن روند آن

فرایند چاپ کاغذی، نیازمند جوهر، کاغذ و دستگاه‌های نسبتاً گران‌قیمت است. همچنین چاپ کاغذی فرایندی طولانی‌تر از نشر الکترونیک دارد؛ زیرا دریافت مجوزهای لازم برای چاپ، هماهنگ‌سازی دستگاه با فرمت‌های انتخابی، پیرینت، صحافی و ... زمان را طولانی‌تر کرده و به همان نسبت، بر هزینه‌ها نیز اثرگذار است. این گونه از چاپ، کاملاً تحت تأثیر بازار بوده و همواره با بالارفتن قیمت کاغذ و ... یا کمبود آن، نشر کاغذی دچار نوسان و حتی توقف موقت شده و یا تیراژ آن به شدت پایین می‌آید.

۲. کاهش اقبال ناشران و افزایش زحمت نویسندگان

بالارفتن قیمت کاغذ، لوازم و هزینه‌های چاپ، سود ناشران را کاهش داده و انگیزه آنها برای سرمایه‌گذاری را کاهش داده است. این رویداد، بر قراردادهای ناشران و نویسندگان نیز اثر گذاشته و معمولاً، قراردادهایی یک‌طرفه بر نویسنده تحمیل می‌شود. معمولاً ناشران تا زمانی که به فروش شدن و یا دست کم به فروش چاپ اول یک کتاب و بازگشت سرمایه خویش اطمینان پیدا نکنند، اقدام به چاپ اثر نمی‌نمایند. جلب اعتماد ناشر، توانی مضاعف از نویسنده می‌گیرد؛ به‌ویژه اگر نویسنده‌ای، تازه‌کار باشد. از این رو بسیاری از نویسندگان از چاپ آثار خویش، منصرف می‌شوند و در برابر، برخی از کسانی که دوست و پشتیبانی دارند، زودتر و بیشتر، نویسنده می‌شوند!

۳. افزایش قیمت کتاب و کاهش فروش و مخاطبان آن

عواملی که یاد شد، موجب افزایش قیمت کتاب و منشورات کاغذی شده و به پیوست کاهش قدرت خرید مردم، کمی فروش کتاب را در پی دارد. این نارسایی به معنی کم‌شدن تعداد کسانی است که یک کتاب را مطالعه کرده و یا به آن دسترسی دارند. محدودیت تیراژ نیز خوانندگان آثار کاغذی را محدود خواهد کرد؛ چراکه کاهش دسترسی را در پی دارد.

۴. بالابودن هزینه‌های خرید، نگهداری و جابه‌جایی آثار کاغذی

آثار کاغذی با قیمت‌های قابل توجهی خرید و فروش می‌شود و نگهداری آن نیازمند قفسه و ساختمان و نیروی انسانی است. جابه‌جایی این آثار نیز به وسایل نقلیه و نیروی انسانی نیازمند است. مجموعه اینها، هزینه‌های کار با مکتوبات کاغذی را بالا می‌برد؛ به گونه‌ای که نمی‌توان در هر زمان و با هر شرایط اقتصادی، کتابخانه‌ای کاغذی تشکیل داد.

گفتار دوم: ویژگی‌های نشر دیجیتال

با پیدایش فضای الکترونیک برای نشر و عرضه آثار و گسترش امکانات آن، برخی، نشر سنتی را مناسب با گذشته دانسته و لزوم عبور از آن را مطرح می‌کنند. ابتدا باید دانست که منظور این گروه از نشر الکترونیک چیست؟ آیا انتشار در گروه‌ها و کانال‌های شبکه‌های اجتماعی است یا سایت و وبلاگ و یا انتشار از طریق سی‌دی و نرم‌افزار و یا دیگر ابزارهای الکترونیک؟ هر یک از اینها، شرایط

خاص خود را دارد. نمی‌توان با ذوق‌زندگی، میراثی چندهزارساله را به کناری نهاد و نیز نمی‌توان از مزایای آن چشم پوشید. از این‌رو بر آن شدیم تا افزون بر یادکرد قوت‌های نشر الکترونیک به نارسایی‌های آن نیز بپردازیم.

الف) قوت‌ها

نشر الکترونیک از نرم‌افزار و سی‌دی گرفته تا سایت و وبلاگ و نیز گروه‌ها و کانال‌های اجتماعی، همگی مزایای زیر را دارند:

۱. کاهش هزینه‌ها

نشر الکترونیک نیازی به کاغذ، جوهر، جلد، دستگاه‌های گران‌قیمت و پرهزینه، قفسه‌های جاگیر، ساختمان‌های بزرگ، نیروی انسانی بسیار و ... ندارد. با یک دستگاه رایانه همراه یا گوشی می‌توان به اندازه یک مؤسسه انتشاراتی و یا بیشتر از آن، متن، تولید و منتشر کرد. به همین دلیل، کتاب الکترونیک نیز می‌تواند با قیمتی ارزان‌تر به دست خواننده برسد.

۲. آزادی عمل نویسنده و افزایش خودناشری

خودناشری یعنی پدیدآورنده اثر، مسؤولیت انتشار کتابش را خود بر عهده گیرد. چنین شیوه‌ای در دوره‌های گذشته نیز وجود داشته است. این روش پس از شکل‌گیری تخصص‌های حرفه‌ای، کم‌رنگ شد و نشر به دست ناشران افتاد و نویسندگان ترجیح دادند که به کارهای تخصصی خویش، اشتغال داشته باشند. امروزه به دلیل گسترش بهره‌گیری از فضای الکترونیک و نیز مشکلات کار با ناشران، خودناشری جذابیت یافته است.^۳ در نشر الکترونیک نویسنده می‌تواند آزادانه و بدون دغدغه چگونگی ارتباط با ناشر، به انتشار اثر خویش اقدام کرده و حتی به صورت مستقیم از خوانندگان، پول، دریافت کند. تبلیغات و بازاریابی آسان، یکی دیگر از آزادی‌های پدیدآورندگان در نشر الکترونیک است.

۳. آسانی فرایند قانونی نشر

دریافت مجوز برای نشر آثار الکترونیک، مسیری کوتاه‌تر و سریع‌تر دارد و در بسیاری از قالب‌ها نیازی به مجوز ندارد.

۳. ن. ک: مقاله بررسی دیدگاه نویسندگان ایرانی درباره خودناشری.

۴. سرعت و آسانی پخش

نگاشته الکترونیک با سرعت و در گستره‌ای بسیار، قابل انتشار است. مخاطبان به آسانی می‌توانند کتابی را پیدا کرده و در اختیار گیرند. با این روش، دیگر، تیراژ و چاپ مجدد به یک مسأله تبدیل نمی‌شود.

۵. امکان جست‌وجوی مطالب

امکانات فراوانی که در نرم‌افزارها، سایت‌ها و حتی پیام‌رسانها وجود دارد، جست‌جوی مطالب را به صورت کلیدواژه‌ای و حتی موضوعی، فراهم کرده است؛ امکانی که در نشر کاغذی، شبیه یک رؤیا بود.

۶. گرایش نسل جدید به بهره‌گیری از ابزار الکترونیک

امروزه نوجوانان و برخی از جوانان، علاقه بسیاری به استفاده از ابزارهای الکترونیک برای همه کارها از جمله، مطالعه، نشان می‌دهند. تنوع مطالب در فضای الکترونیک سرعت دسترسی به نیازها و ارزیابی مسیر دستیابی، برخی از ریشه‌های این گرایش است.

۷. امکان تشکیل کتابخانه‌های بسیار بزرگ شخصی

با امکانات الکترونیک هر شخصی می‌تواند برای خود، کتابخانه‌ای متناسب با نیازهای اختصاصی بسازد. در این فضا، محدودیت مکان و یا امکانات پرهزینه‌ای برای نگهداری، معنایی ندارد. دسته‌بندی نگاشته‌ها نیز در این کتابخانه متناسب با سلیقه و نیاز شخصی صورت می‌گیرد.

۸. امکان مقایسه متون مشابه

امکانات تعبیه‌شده در فضای الکترونیک زمینه مقایسه دو یا چند متن با یکدیگر را در کمترین زمان ممکن فراهم ساخته است؛ در حالی که این زمینه در نشر سنتی بسیار سخت و پرحالش بود.

۹. امکان ارائه مباحث به صورت چندرسانه‌ای

یکی دیگر از مزایای نشر الکترونیک انتشار مطالب به صورت چند رسانه‌ای است که اثرگذاری متون را افزایش می‌دهد.

۱۰. جذابیت چاپ

هرچند با پیشرفت صنعت چاپ، امکان چاپ کتاب به صورت رنگی مهیا شد؛ اما این کار در چاپ الکترونیک بسیار آسان‌تر و کم‌هزینه‌تر و دارای تنوع و جذابیت بیشتری است. در چاپ الکترونیک می‌توان هر بار، رنگ‌ها، شکل‌ها و فونت‌ها را تغییر داد و متناسب با مخاطبان مختلف، نسخه‌های جذابی از یک اثر، تولید کرد.

۱۱. امکان ارتباط مستقیم میان نویسنده و خواننده

در نشر الکترونیک می‌توان با سرعت و سهولت، دیدگاه خوانندگان را دریافت و حتی اعمال کرد و نسخه‌ای نوین در اختیار آنها نهاد. دیگر، واسطه‌ای به عنوان ناشر در رابطه میان نویسنده و خواننده وجود ندارد و رؤیای ارتباط مستقیم با نویسندگان به واقعیتی دست‌یافتنی تبدیل شده است. از این راه می‌توان، ساده‌تر و سریع‌تر بازخوردها را دریافت کرد.

ب) ضعف‌ها

نشر دیجیتال در کنار قوت‌هایش، نارسایی‌هایی نیز دارد که عرصه علم را بی‌نیاز از نشر سنتی نمی‌کند. برخی از این نارسایی‌ها عبارت است از:

۱. از بین رفتن نگاه تقدس‌آمیز به کتاب‌های دینی

فضای الکترونیک و امکانات مرتبط با آن محیطی مقدس نبوده و نتوانسته نگاه‌های معنوی را برانگیزاند. در نگاه و رفتار مخاطبان، کتاب‌های منتشرشده به صورت الکترونیک، معنویت کمتری از کتاب‌های کاغذی دارند! مثلاً برخورد دین‌داران با یک قرآن باز کاغذی متفاوت از برخورد آنها با صفحه قرآن باز بر روی گوشی است.

۲. کاهش تبادلات فرهنگی غیر مستقیم

کتاب و کاغذ هر منطقه و نقش و نگارهای روی آن، نوع قلم، نوع مرکب و ... معیارهایی هستند که با مخاطب سخن گفته و ناقل فرهنگ و هنر یک منطقه به دیگران هستند. کسانی که با کتاب‌های دینی انس دارند، می‌دانند که کتاب چاپ لبنان با چاپ مصر و ایران متفاوت است. این تفاوت‌ها در نشر دیجیتال، نمود کمتری دارد.

۳. زیان جسمی

بهره‌گیری درازمدت از فایل‌های الکترونیکه زیان‌های جسمی، از جمله، ضعف چشم را به دنبال دارد.

۴. احتمال افشای نگاه‌های خصوصی و محرمانه

انتشار برخی از نگاه‌ها تنها برای قشری خاص و یا کسانی ویژه، مفید بوده و برای دیگران زیان‌بار است. در نشر کاغذی امکان کنترل چنین نگاه‌هایی فراهم است؛ ولی این زمینه در نشر دیجیتال، بسیار کمتر است.

۵. کاهش مطالعه کامل و دقیق کتاب

معمولا مخاطبان فضای الکترونیکه، اهمیتی برای مطالعه کامل کتاب نداشته و به توری، مراجعه موردی و جست‌وجو اکتفا می‌کنند. آنها به دلایلی مانند خستگی چشم، تمرکز کمتر و ... معمولا دقت لازم را به خرج نمی‌دهند.

۶. نادیده‌گرفتن برخی از آداب مطالعه

رو به قبله بودن، با وضو بودن، خواندن دعای مطالعه و ... برخی از آداب مطالعه است که معمولا در خوانش الکترونیکه رعایت نمی‌شود.

۷. کاهش دقت علمی در تولید متون

تولید متن در فضای الکترونیکه به ویژه در گروه‌ها، کانال‌ها و وبلاگ‌ها، معمولا با دقت و پشتوانه علمی لازم برخوردار نیست.

۸. نادیده‌گرفتن حقوق مادی و معنوی پدیدآورندگان

در محیط الکترونیکه پای‌بندی کمتری نسبت به رعایت حقوق مادی و معنوی نویسندگان دیده می‌شود.

۹. امکان بیشتر نابودی اطلاعات

معمولا فضای مجازی ثبات چندانی ندارد و پس از هر دوره‌ای با آمدن امکانات جدیدتر، محیط پیشین نابود شده و یا از دسترس خارج می‌شود؛ مانند فایل‌های زرنگاری که با فراگیر شدن ورد، از دسترس خارج شدند. اختلافات کشورها با یکدیگر و مسائل دیگری از این دست نیز تهدیدهایی برای متون موجود در فضای دیجیتال است.

۱۰. ناتوانی بسیاری از اهالی مطالعه در بهره‌گیری از محیط الکترونیک

با توجّه به اینکه همه اهالی مطالعه، توان بهره‌گیری مطلوب از امکانات دیجیتال را ندارند، نشر سنتی به عنوان گزینه‌ای ضروری برای این قبیل از کسان، شناخته می‌شود. برخی از اهالی فرهنگ در همه زمان‌ها به محیط دیجیتال و زیرساخت‌ها و سخت‌افزارهای مورد نیاز آن دسترسی ندارند و یا به جهت مشکلات جسمی، نمی‌توانند از این فضا بهره ببرند.

۱۱. عدم اعتبار استناد به منابع علمی اینترنتی

بیشتر مجامع علمی و ارزیابان، استنادات اینترنتی را فاقد اعتبار شمرده و فراوانی آن در یک نگاهشده را در ردّ آن اثر، کافی می‌دانند.

هر یک از نشرهای سنتی و الکترونیک، قوت‌هایی دارد که دیگری نداشته و نارسایی‌هایی دارد که در دیگری وجود ندارد. بنابراین، جایگزینی کامل نشر الکترونیکی به جای چاپ سنتی، پسندیده نیست. پدیده نشر الکترونیکی به عنوان امکانی در طول نشر سنتی (چاپی) می‌تواند به ارتقای علمی و فرهنگی منجر شود. خوب است که مجامع علمی و یا سیاستگذاران فرهنگی، سیاست‌های کلان این عرصه را با در نظر گرفتن قوت‌ها و ضعف‌های هر یک تعیین کرده و مقررات عمومی این دو نوع نشر را به گونه‌ای با یکدیگر تلفیق کنند که ضعف‌های هم را پوشانده و قوت‌های آن دوچندان شود.

کتاب‌نامه

۱. الامالی، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، تهران، کتابچی، ششم، ۱۳۷۶ ش.
۲. نهج البلاغه، محمد بن حسین شریف رضی، قم، مشهور، اول، ۱۳۷۹ ش.
۳. مقاله بررسی دیدگاه نویسندگان ایرانی درباره خودناشری، فصلنامه تحلیلی- پژوهشی کتاب مهر، ش ۱۵، زمستان ۱۳۹۳ ش.